

Център за образователна интеграция
на децата и учениците
от етническите малцинства

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СТАРА ЗАГОРА

УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“

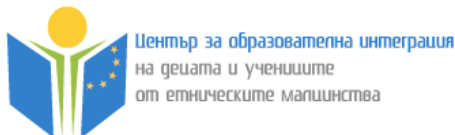

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

НАЦИОНАЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ НА УЧЕНИЦИ, ЗАВЪРШВАЩИ ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ

БУРГАС, 2025

Център за образователна интеграция
на децата и учениците
от етническите малцинства

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СТАРА ЗАГОРА

УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

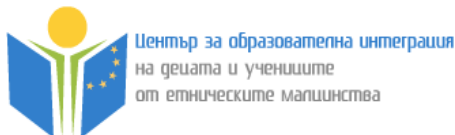
Настоящото проучване представя независима оценка на интеркултурната компетентност на ученици, завършващи 7. клас (основна образователна степен). Изследването е организирано и проведено в рамките на проект „Образователни партньорства за развитие на интеркултурно образование“ на Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – гр. Бургас, финансиран с договор БС33.23-2-019/23.8.2024 на ЦОИДУЕМ. Екипът, реализирал проучването, се състои от двама професори и един доцент от Бургаски държавен „Проф. д-р Асен Златаров“ и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Те имат предходни изследвания и разработки в областта, които да послужат за провеждане на проучването сред педагогическите специалисти.

ЕКИП, РЕАЛИЗИРАЛ ИЗСЛЕДВАНЕТО:

ПРОФ. Д-Р НАДЕЖДА АНГЕЛОВА КАЛОЯНОВА – РЪКОВОДИТЕЛ НА ПРОЕКТА

ПРОФ. Д-Р ЛЮБОМИРА СИМЕОНОВА ПОПОВА

ДОЦ. Д-Р БОРЯНА ЗДРАВКОВА

Център за образователна интеграция
на децата и учениците
от етническите малцинства

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СТАРА ЗАГОРА

УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Списък на съкращенията:

- МОН – Министерство на образованието и науката
- ЦОИДУЕМ към МОН – Център за образователна интеграция на децата и учениците от етнически малцинства към Министерство на образованието и науката
- РУО на МОН – Регионален инспекторат на образованието на Министерство на образованието и науката
- ВУ – висше училище

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО И ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ	4
II. ДИЗАЙН НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.....	7
2.1. Диагностична методика за изследване на интеркултурната компетентност на ученици в 7. клас	7
2.2. Представяне на групите при провеждане на изследването	16
2.3. Изисквания за професионална етика и защита на данните	17
2.4. Планирани дейности за осъществяване на изследването	17
III. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ.....	18
3.1. Установяване на познаването и разбирането на основни понятия в контекста на интеркултурната компетентност	18
3.2. Анализа на резултатите за установяване на нагласи и поведение в контекста на интеркултурната компетентност	26
ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ	30
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	30

I. ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ В РАЗВИТИЕТО И ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ

Съществува относително съгласие, че интеркултурната компетентност е сложен конструкт, комбиниращ разнообразни знания, умения, отношения, личностни качества, нагласи, убеждения, които се влияят от множество социални фактори. Matveev and Merz обобщават, че дефинициите на интеркултурната компетентност са разнообразни и варират в зависимост от контекста, който различните учени влагат. Те диференцират три типа дефиниции:

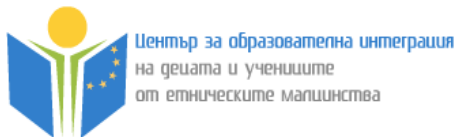
- С фокус върху културното съзнание, знания и мотивация;
- С фокус върху комуникационни и поведенчески умения;
- С фокус върху измерения като междуличностни умения, ефективност, културна несигурност и културна емпатия (Matveev and Merz, 2014).

Без съмнение нееднозначно определяните структура и съдържание на интеркултурната компетентност я правят труден за измерване конструкт. Arasaratnam подчертава, че през годините са правени много опити за разработване на количествени инструменти. Някои от тях се отнасят до нейни конкретни концептуални елементи, а други – до изследване на конструкти, които индиректно могат да се отнесат до интеркултурността като компетентност. В анализа на различни инструменти са посочени такива, които измерват: межкултурна чувствителност, межкултурни развитие, културна емпатия, непредубеденост, емоционална стабилност, културна емпатия, социална инициативност и гъвкавост (Arasaratnam, 2016).

Вижда се, че такъв подход води до понятийно объркване, тъй като културната чувствителност, културната емпатия, емоционалната стабилност за конструкти с различни измерения в структурата на личността. Те може да са част от интеркултурната компетентност, но също така съществуват извън нея, както и като елементи на други социално-личностни структури.

Различни ограничения пред количественото измерване на интеркултурната компетентност са описани от Van de Vijver и Leung. Основното според тях е свързано с културно натоварените интерпретации на едни и същи конструкти. Например измеренията на „личен успех“ и просперитет са различни в т. нар индивидуалистични култури, които го дефинират от гледна точка на богатство, престиж на работата и т.н., и в колективистичните култури, които го измерват като чувство за личен принос към общността или обществото като цяло.

Друго ограничение е налагането на количествени измерители на елементи, които не се разпознават като количествено измерими от други културни групи.

Център за образователна интеграция
на децата и учениците
от етническите малцинства

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СТАРА ЗАГОРА

УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

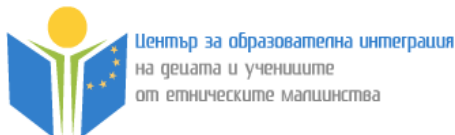
Не на последно място редица ограничения възникват, когато това, което се измерва, не се разпознава като значимо в дадена културна и/или социална група (Van de Vijver and Leung, 2011). В своите проучвания Ludgren дори стига до там да постави под въпрос възможността за количествено измерване на постигнатата интеркултурна компетентност (Ludgren, 2009).

Въпреки доказаните предизвикателства пред изследването на интеркултурната компетентност Deardorff счита, че тя може да бъде измерена и оценена, но установените над 140 съществуващи инструменти са предимно самооценъчни (Deardorff, 2014). Тази теза се потвърждава и от Van de Vijver и Leung, които посочват, че „най-често инструментите за оценка на интеркултурността се основават на самооценки, които имат категорично доказани ограничения“ (Van de Vijver и Leung, 2009).

Описаните тенденции и проблеми в изследването на интеркултурната компетентност имат отражение и върху нейните образователни проекции. Това, което често липсва в образованието и хуманитарните науки при оценката на интеркултурната компетентност, е изследването на нейната външна страна – тази, която показва ефективността на комуникацията и уместността на поведението. В това отношение самооценъчните инструменти са недостатъчни и трябва да се търсят други възможности отвъд техния потенциал (Deardorff, 2014).

Още в края на 90-те години на XX в. Byram посочва, че измерването на интеркултурните компетентности „изисква промяна на перспективата“, а не просто усъвършенстване на скалите. В тази връзка Byram за първи път потвърждава, че измерването на компетентността следва да е обвързано с поставените образователни цели за нейното развитие (Byram, 1997: 108). Сведен до образователната практика, този проблем се разглежда и от Trompenaars and Woolliams, които подчертават, че много от инструментите (за обучение и за оценяване) са разработени от западноцентрична и предимно северноамериканска перспектива, което повдига въпроси за уместността на тези подходи към ученик с незападна културна перспектива. Следователно проблемът е в межкултурната адаптивност на самите методи, които се използват за оценка на интеркултурната компетентност. Според същите изследователи наличието на множество зле конструирани инструменти, които извеждат свои собствени измерители, има отрицателен ефект и върху самите образователни програми, които се конструират едностранчиво и неефективно, за да се „напаснат“ към търсения резултат (Trompenaars и Woolliams, 2009).

В отговор на тези предизвикателства Deardorff предлага интеркултурната компетентност да се измерва прогресивно (в различни моменти от време, за определен период от време) и с помощта на множество методи (Deardorff, 2006). Тя изготвя подробна номенклатура на начините за оценка на интеркултурната компетентност в следния порядък:

Център за образователна интеграция
на децата и учениците
от етническите малцинства

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СТАР ЗАГОРА

УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

казуси, интервюта, комбинация от количествени и качествени методи, анализ на наративни дневници, инструменти за самоотчитане, наблюдение от други, самооценка и обективна оценка от другите, разработване на специфични индикатори, триангулация (Deardorff, 2009: 478).

Ясно е, че при разработване на инструментариум за измерване на интеркултурната компетентност в образователен контекст е необходимо да се балансира между двата аспекта на оценяване – обективния (като оценка на умения и поведение) и субективния (самооценка). Нужно е също да се отчита националният контекст, в който се развива интеркултурната компетентност, което е свързано с установяване и поддържане на стандарти за интеркултурно образование.

В българската образователна система проблемът с нормативното установяване на интеркултурното образование е решен чрез въвеждане на стандарт за интеркултурно образование (Наредба №13 на МОН), където в чл. (5) е посочено, че „интеркултурното образование е насочено към усвояване на знания за различни измерения на културните идентичности и за основни характеристики на интеркултурните отношения, формиращо позитивно отношение към разнообразието във всички области на човешкия живот, както и умения и нагласи за конструктивни взаимодействия в мултикултурна среда“.

В Приложение № 4 към чл. 14, ал. 2, т. 4 на същата наредба са определени рамковите изисквания за резултатите от обучението по интеркултурно образование според етапите и степените на образованието. Тези изисквания включват четири области на компетентност със съответните знания, умения и отношения:

- културни идентичности;
- културна осъзнатост;
- културни различия, толерантност и конструктивни взаимодействия;
- интеркултурно образование и права на човека.

Посоченият стандарт е добра основа за разработване на критериална рамка за изследване на интеркултурната компетентност на децата и учениците в различните етапи и степени на образователната система. Липсват обаче инструменти, базирани на такава критериална рамка, които да измерват в субективен и обективен план постигнатите от учениците нива на интеркултурна компетентност.

II. ДИЗАЙН НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

2.1. Диагностична методика за изследване на интеркултурната компетентност на ученици в 7. клас

С цел изследване на ефектите от политиките за въвеждане на интеркултурното образование в българската образователна система е разработена методика, която включва два основни инструмента:

- Инструментариум за проучване на интеркултурната компетентност като резултат от училищното образование на изхода на прогимназиален етап – предназначен за ученици в 7. клас.
- Инструментариум за външна оценка на интеркултурната компетентност на учениците, завършващи 7. клас – предназначен за класни ръководители на седмодокласници.

Инструментариум за проучване на интеркултурната компетентност като резултат от училищното образование на изхода на прогимназиален етап се състои от два компонента.

Първият компонент включва въпросник относно нивата на знания и разбиране на основни понятия в контекста на стандарта за интеркултурно образование за прогимназиален етап (съгласно Наредба №13 за здравното, екологичното, и интеркултурното образование). Вторият компонент представлява казуси, установяващи нагласи и поведение на ученици в края на прогимназиалния етап на обучение в реални ситуации със социокултурен контекст. Компонентите са оформени като две секции в електронен формуляр, изготвен в MSForms.

Инструментариумът е разработен въз основа на критериална рамка, разработена според заложените в стандарта за интеркултурно образование критерии и показатели за интеркултурна компетентност на ниво прогимназиален етап. За целите на изследването е разработена индикативна скала, която включва четири степени на оценка на всеки критерий и включващите го показатели. Оценка съдържа качествен и количествен измерител (Таблица 1).

Таблица 1. Критериална рамка за оценка на интеркултурната компетентност в края на прогимназиален етап

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ	ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА
Критерий 1: Културни идентичности Показатели: – познава механизмите на функциониране на колективната памет в областите на	1. Лисва: приема и подкрепя прояви на дискриминация, предразсъдъци, нетолерантност, стереотипизация

историята, географията, литературата, изобразителното изкуство, музиката и др. – познава разликите между национална и етническа идентичност – разграничава спецификите на различните измерения на културната идентичност: етническо, религиозно, езиково, национално, регионално и др.	2. Слабо: не разпознава прояви на дискриминация, предразсъдъци, нетолерантност, стереотипизация, не умее да се противопоставя, проявява конформизъм, безучастност 3. Средно: разпознава основни прояви на дискриминация, предразсъдъци, нетолерантност, стереотипизация, но не умее да се противопоставя с необходимата неотклонност 4. Силно: разпознава и твърдо отстоява позиция, като се противопоставя на прояви на дискриминация, предразсъдъци, нетолерантност, стереотипизация
Критерий 2: Културна осъзнатост Показатели: – познава действието на социални, културни и социално-психологически фактори, обуславящи формирането на стереотипи и предразсъдъци – развива у себе си саморефлексивни нагласи по отношение на собствената културна идентичност	
Критерий 3: Културни различия, толерантност и конструктивни взаимодействия Показатели: – познава значими исторически примери за проява на толерантност между представители на различни културни общности – умее да прави разлика между прояви на културни особености, които заслужават толерантност, от такива, които не заслужават – формира и прилага умения за преодоляване на стереотипи и предразсъдъци в процеса на интеркултурните взаимодействия – развива и прилага умения за разрешаване на конфликти в мултикултурна среда – включва се с готовност в училищни и извънучилищни прояви, свързани с интеркултурните отношения (съвместно	

отбелязване на културно специфични празници, фолклорни фестивали и др.)	
Критерий 4: Интеркултурно образование и права на човека Показатели: – разграничава индивидуални и групово-специфични човешки права – умее да идентифицира случаи на нарушаване на човешки права	

Компонентът, базиран на въпроси, включва 5 въпроса от затворен тип, като всеки отговор съответства на ниво (индикатор) от скалата за оценка. Въпросите определят нивото на познаване и разбиране на основни понятия в състава на интеркултурната компетентност, респ. заложи в критериалната рамка за прогимназиален етап, определена от Наредба №13: културно многообразие, различие (в контекста на явления като дискриминация и стеротипизация), култура (чрез приемане на обичаи и традиции на чужда култура), толерантност, интеркултурна общност (чрез понятието „интеркултурно училище“) (Таблица 2).

Таблица 2. Методически компонент за оценка на интеркултурната компетентност чрез въпроси в края на прогимназиален етап

ВЪПРОС	Възможни отговори (както са предоставени на респондентите)	Ниво
Според теб какво е „културно многообразие“?	Всички хора трябва да следват една и съща култура.	1
	В света съществуват различни култури, които си взаимодействат.	4
	В света съществуват различни култури, но всеки трябва да следва културата на своята държава.	3
	Не знам.	2
Какво се случва (би се случило) обичайно, ако в класа ти има нов ученик, който не говори добре български?	Подиграват му се.	1
	Не му се обръща внимание.	2
	Приемат го, но му казват, че трябва да научи български.	3
	Проявява се интерес към неговата страна, традиции, език.	4
	Никакви.	2

<i>Какви са ползите от това да познаваме различни хора и традиции?</i>	Разбираме, че нашата култура е най-ценна.	1
	Опознаваме света и се забавляваме.	3
	Научаваме нови неща и ставаме по-толерантни.	4
<i>Според теб какво е да си толерантен?</i>	Да не обръщаш внимание на хора, които се различават от теб.	2
	Да мислиш, че хората, които са различни, могат да постъпват правилно.	4
	Да мислиш, че хората постъпват неправилно, защото са различни от останалите.	1
	Да мислиш, че хората, които са различни, трябва да се променят, за да бъдат приети от останалите.	3
<i>Кое училище е интеркултурно?</i>	В което всички ученици са от други етноси или националности.	1
	В което има ученици и учители от различни етноси или националности.	3
	В което се представят различни култури чрез образователни дейности.	4
	В което всички ученици са от един етнос или националност и учат за други етноси или националности.	2

Вторият компонент е изследване на интеркултурната компетентност на учениците, базиран на решаване на казуси. Изборът на този метод се обуславя от възможностите, които той предоставя на учащите „...да анализират и обсъждат ситуациите, да осмислят и дори да преосмислят определен проблем“. Вземането на решение (в случая изборът на отговор), представлява проектиране на поведение, свързано с конкретни образи, събития, явления, които са близки до реалния живот и се „пречупва през формираните морални ценности“ (Попова, 2021).

Казусите са разработени като метод за оценяване като са спазени следните правила:

- Да имат ясна цел;
- Да са с добре обмислено съдържание;
- Да са формулирани ясно и еднозначно;
- Да са с ясен съдържателен обхват, структура и обем;
- Да са дефинирани критерии за оценка на решенията (Калоянова, 2025).

В методиката са включени 8 казуса, които са разработени така, че да покриват всички критерии на критериалната рамка в един или друг аспект. Те са представени чрез текстови описания, а един казус е визуализиран с клип.

Казусите са базирани на прототипични и често срещани в националната ни действителност ситуации, които самите изследвани биха могли да наблюдават и/или са преживели. В съответствие с изискванията и функциите на казуса, представените в тях ситуации са сложни, но ясни, без поляризация на личностните характеристики на участниците и съдържат достатъчно описания, насочващи към цялостния контекст на ситуацията. Конкретните аспекти на уменията и отношенията по 4-те критерия се свеждат до измерване на:

- Разбиране и умения за действие в културно-специфична ситуация;
- Разбиране и умения за противопоставяне на ситуации, свързани със стереотипизация и реч на омразата;
- Разбиране и прояви на толерантност към чуждата култура;
- Умения за справяне с конфликти и проблеми в социокултурен контекст.

Оценката е комбинирана по отношение на разбирането и отношенията в структурата на интеркултурната компетентност и е насочена към определяне на нивото на самата компетентност според въведената скала. Ето защо на респондентите се предлага да изберат отговор, който е най-близък до тяхната поведенческа реакция в конкретната ситуация. Всеки предложен отговор е релевантен на определено ниво на интеркултурната компетентност. Във формуляра отговорите не са представени в определен порядък и съдържат обичайни поведенчески реакции, които не могат да се определят точно като грешни или правилни. По този начин казусите и възможните поведенчески отговори на предизвикателствата, които те представят, не провокират получаването на социално-желателни отговори.

На Таблица 3 е представен компонентът на методиката за оценка на поинтеркултурната компетентност в контекста в края на 7. клас.

Таблица 3. Методически компонент за оценка на поведенческия аспект на интеркултурната компетентност в края на прогимназиален етап

КАЗУС	Възможни отговори (както са предоставени на респондентите)	Ниво
<i>В твоя клас има нов ученик от друга държава, който е поканил всички на събиране по случай техен традиционен празник.</i>	Няма да отида и ще убедя всички да не ходят – това не ни интересува.	1
	Ще отида, но само ако ме задължат.	2
	Ще отида с удоволствие и ще убедя и други да дойдат с мен.	4
	Ще отида за кратко – от любопитство.	3

На опашка на касата в супермаркет пред теб пазарува сериозен господин с костюм. Касиерката го заговаря със силен акцент. Видимо ядосан, той коментира на висок глас: „Щом живеете в тази държава, научете се да говорите български или си отивайте там, откъдето сте дошли!“. Няколко души правят подобни коментари.	Напълно са прави – който живее в България е длъжен да говори на български!	1
	Не ме интересува и няма да се намеся.	2
	Подобно поведение е недопустимо и обидно. Ще се противопоставя гласно.	4
	Не са прави, но няма да се намеся. Такива неща се случват постоянно и няма смисъл да се спори.	3
В твоя клас упорито се разнася слухът, че ще постъпи момче от ромски произход, което е отглеждано в институция. В часа на класа класният ръководител потвърждава слуха и дори ти казва, че момчето ще седне до теб, а ти трябва да го приобициш.	Ще го направя, но ще искам класният да ми обясни, защо точно аз.	3
	Разбира се, че ще го направя – това е нормално.	4
	Ще възразя остро – защо точно аз трябва да го направя.	2
	Няма как да се случи такова нещо.	1
Дете проси на улицата. Кое твърдение съответства на твоето мнение?	Трябва да сме милостиви и да даваме на бедните.	3
	Ще го подмина – на всяка крачка има просещи.	2
	Такива деца са от етнос, който краде и проси – не трябва да им се дава нищо.	1
	Просията при децата е престъпление – трябва да се издирят родителите и да се накажат.	4
Известен бодибилдър твърди, че няма оправдание за наднорменото тегло – с балансирано хранене, тренировки и хранителни добавки човек може да постигне мечтаното тяло. Хората с наднормено тегло просто нямат воля.	Напълно съм съгласен/а с това мнение.	1
	Не знам, дали е вярно, но хората с наднормено тегло не са приятна гледка.	2
	Изобщо не съм съгласен/а - може да има много причини за наднормено тегло и хората трябва да се приемат, каквито са.	4
	Мисля, че това не е вярно - хората са просто такива, каквито са.	3
На басейн сте с компания. Пристига шумна тълпа от няколко възрастни с 6 - 7 деца. Всички са мургави, а	Не е правилно, но разпоредителят и собствениците на басейна се опитват се погрижат за другите посетители.	3

околните ги гледат с явно презрение. Докато оглеждат, къде да се разположат, идва разпоредителят, при когото се плаща такса, и приканва компанията да напусне басейна. Обяснява, че няма повече места. Оглеждате се и виждате, че около басейна няма толкова много хора. Отбележи мнението си за ситуацията.	Напълно правилно е - такива хора не бива да се пускат на места, където пречат и не се харесват на останалите.	1
	Не мога да преценя, дали е правилно – може би има правила за ползване на басейна и те трябва да се спазват.	2
	Такова отношение е скрита дискриминация и нарушава правата на тези хора.	4
В класа има ученик с увреждане. Той учи трудно, а понякога пречи и на останалите да учат.	Няма значение – той има право на обучение в училище.	4
	Разбирам, че има увреждане, но наистина такива ученици пречат на останалите.	3
	Такива ученици трябва да учат в специални паралелки или училища.	1
	Има такива ученици, но по-добре да не са в нашия клас.	2
https://www.youtube.com/watch?v=h6LWVVImu98&feature=youtu.be	Забавен е – такива клипове трябва да се популяризират, защото това е действителността.	1
	Забавен е, но такива клипове не трябва да се правят, защото са обидни за определена група хора.	4
	Забавен е – няма нищо лошо в това, да се популяризират такива клипове.	2
	Забавен е, но не отговаря на действителността.	3

Инструментариумът за външна оценка на интеркултурната компетентност на учениците, завършващи 7. Клас, представлява въпросник за експертна оценка на класни ръководители на седмокласници. Той е изработен по аналог на въпросника за ученици. Целта е да се направи сравнение между субектната оценка, получена от въпросника с учениците и оценката, дадена от класните ръководители. По този начин експертната оценка също се основава на две групи въпроси (компонента):

- Компонент за оценка на познаването от седмокласниците на основни понятия в състава на интеркултурната компетентност – този компонент съдържа 6 въпроса чрез които се определя относителният дял в % на учениците от съответния клас, които познават и разбират съответното понятие (Съдържанието на компонента е представено на Таблица 4);

- Компонент за оценка на поведението на седмоласниците като аспект на интеркултурната им компетентност – този компонент съдържа 9 въпроса чрез които се определя относителният дял в % на учениците от съответния клас, според изявеното поведение. В този компонент при 2 от въпросите са дадени и конкретни поведенчески реакции в конкретна ситуация (Съдържанието на компонента е представено на Таблица 5);

Таблица 4. Компонент за оценка на разпознаването и разбирането на основни понятия в състава на интеркултурната компетентност от седмоласници

ВЪПРОС	Нива	Дял
Според Вас каква част от учениците от класа Ви знаят и разбират, какво е културно многообразие?	Знаят и разбират	Под 10%
	Не знаят и не разбират	10 - 30%
	Знаят, но не разбират	40 - 50%
	Не мога да преценя	60 - 80%
Според Вас каква част от учениците от класа Ви знаят и разбират, какво е толерантност?	Знаят и разбират	Под 10%
	Не знаят и не разбират	10 - 30%
	Знаят, но не разбират	40 - 50%
	Не мога да преценя	60 - 80%
Според Вас каква част от учениците от класа Ви знаят и разбират, какъв е смисълът да познаваш чужди култури?	Знаят и разбират	Под 10%
	Не знаят и не разбират	10 - 30%
	Знаят, но не разбират	40 - 50%
	Не мога да преценя	60 - 80%
Според Вас каква част от учениците от класа Ви знаят и разбират, какво е дискриминация?	Знаят и разбират	Под 10%
	Не знаят и не разбират	10 - 30%
	Знаят, но не разбират	40 - 50%
	Не мога да преценя	60 - 80%
Според Вас каква част от учениците от класа Ви знаят и разбират, какво е стереотипизация по някакъв признак?	Знаят и разбират	Под 10%
	Не знаят и не разбират	10 - 30%
	Знаят, но не разбират	40 - 50%
	Не мога да преценя	60 - 80%
Според Вас каква част от учениците от класа Ви знаят и разбират, какво е интеркултурно училище?	Знаят и разбират	Под 10%
	Не знаят и не разбират	10 - 30%
	Знаят, но не разбират	40 - 50%
	Не мога да преценя	60 - 80%

Таблица 5. Компонент за оценка на поведението в контекста на интеркултурната компетентност от седмокласници

ВЪПРОС	Нива	Дял
<i>Какво се случва (би се случило) обичайно, ако в класа Ви постъпи нов ученик, който не говори добре български език?</i>	Подиграват му се.	Под 10%
	Не му обръщат внимание.	10 - 30%
	Приемат го, но му казват, че трябва да научи български.	40 - 50%
	Проявява се интерес към неговата страна, традиции, език.	60 - 80%
<i>В класа Ви има нов ученик от друга държава, който кани всички на събиране, свързано с техен традиционен празник.</i>	Няма да отидат и ще убеждават всички да не ходят, защото не ги интересува.	Над 80%
	Ще отидат, но по задължение.	Под 10%
	Ще отидат за кратко от любопитство.	10 - 30%
	Ще отидат с удоволствие и ще убедят и други да отидат с тях.	40 - 50%
<i>Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици биха се сближили с дете от ромски произход?</i>		60 - 80%
<i>Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици биха направили дискриминативни коментари или проявили обидно поведение спрямо хора, които се различават по някакъв признак (например са с наднормено тегло, бедни и др.п.)?</i>		Над 80%
<i>Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици приемат учениците със СОП като обичайна част класа?</i>		Под 10%
<i>Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици са склонни да дават милостиня на просеци?</i>		10 - 30%
		40 - 50%
		60 - 80%
		Над 80%

Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици приемат учениците със СОП като обичайна част класа?	Под 10% 10 - 30% 40 - 50% 60 - 80% Над 80%
Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици са склонни да се включват в доброволчески каузи в полза на бедни и/или болни хора?	Под 10% 10 - 30% 40 - 50% 60 - 80% Над 80%
Според Вашите наблюдения, каква част от Вашите ученици гледат интернет съдържание, базирано на расистки и други дискриминационни модели?	Под 10% 10 - 30% 40 - 50% 60 - 80% Над 80%

За анализ на получените резултати са използвани количествен и качествен контент-анализ; честотен анализ и сравнителен анализ.

В рамките на изследването са приложени статистически процедури за определяне на проценти и средни стойности.

2.2. Представяне на групите при провеждане на изследването

В анкетното проучване участват 765 ученици от цялата страна, което прави извадката представителна в рамките на изследвания проблем.

На таблица 6 е представено разпределението на респондентите по пол, населено място и етническа принадлежност.

Таблица 6. Социодемографски характеристики на изследваната група

Пол	момичета	55%
	момчета	45%
Населено място	областен град	49%
	град	32%
	село	19%
Етническа принадлежност	българин	82%
	ром	3%
	турчин	7%
	евреин	0%
	арменец	0%
	не желая да посоча	3%
	друго	5%

От посочилите „друго“ най-висок е делът на украинците, следвани от руснаци. 6 участници са се самоопределили като влахи.

В изследването – като експерти, участват 36 класни ръководители на учениците – респонденти на емпиричното изследване, както следва:

- 29 жени и 7 мъже;
- 10 са със стаж до 5 години в системата; 4 – със стаж от 6 до 10 години; 6 – със стаж от 11 до 15 г.; 6 – със стаж от 16 до 20 г.; 4 – със стаж от 21 до 25 г.; 3 – със стаж от 26 до 30 г. и 3 – със стаж над 30 г.
- 35 се самоопределят като българи и 1 – като турчин.

Вижда се, че извадката на класните ръководители съответства на социдемографските характеристики на българските учители откъм пол и педагогически стаж.

2.3. Изисквания за професионална етика и защита на данните

Изследването е осъществено със съгласието и посредничеството на ЦОИДУЕМ към МОН, РУО на МОН и ВУ, партньори по проекта. Изследването е проведено в електронен вид. На всеки формуляр е представена целта на изследването и проекта.

Изследванията са проведени в пълно съответствие с изискванията на закона за защита на личните данни. Всички данни са анонимизирани. Подробната информация, която би позволила да се идентифицират участниците, е внимателно разгледана и отстранена или променена. Поверителността на електронните данни се осигурява чрез защитата им с парола.

Изследването отговаря на стандартите и критериите за научност, етичност и ще е съобразено с изискванията на декларацията от Хелзинки за етичност в науката. Решението за участие в изследването е изцяло на доброволен принцип.

2.4. Планирани дейности за осъществяване на изследването

Планираните дейности се реализират в три етапа:

- Първи етап – Подготвителен (определят се цели и задачи на изследването, конкретизира се целевата група, изготвят се инструментите (анкетни карти, достъпни за отговор в електронна среда), осъществява се връзка с РУО и представители на респондентите);
- Втори етап – Операционен (извършват се изследователските дейности – разпространение на анкетата и първично събиране и обработване на данните);
- Трети етап – Продуктивен (извършва се обработка и анализ на резултатите, формулират се изводи и препоръки).

III. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

3.1. Установяване на познаването и разбирането на основни понятия в контекста на интеркултурната компетентност

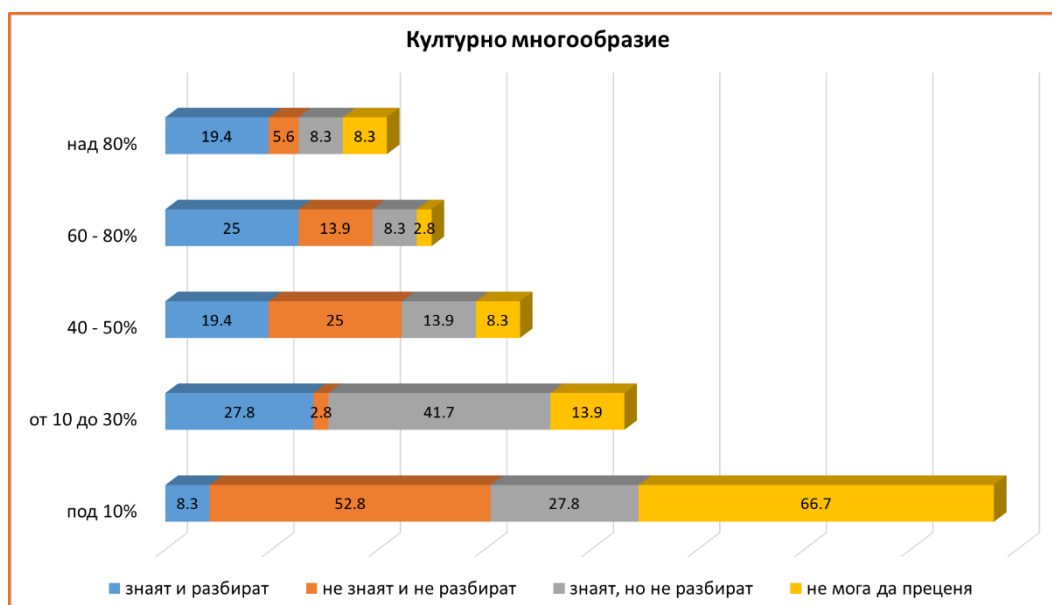
На фигура 1 е показано процентното разпределение на респондентите според познаването и разбирането на понятието „културно многообразие“, което може да се определи като основополагащо за интеркултурната компетентност.

Фигура 1. Познаване и разбиране на понятието „културно многообразие“ от учениците (в %)

От данните се вижда, че почти половината ученици (49%) познават и разбират напълно понятието „културно многообразие“. Сумарно, 81% демонстрират много добро ниво на владение на понятието, а 18% остават в критичната точка на недостатъчно и пълно неразбиране на това понятие (Фигура 1).

Ако сравним резултата с получените резултати от проучването сред самите ученици ще забележим, че учителите нямат напълно реалистична представа за нивото на знания и разбиране на културното многообразие от учениците, тъй като голям % от учениците реално са с високо ниво на познаване и разбиране на това понятие (Фигура 2).

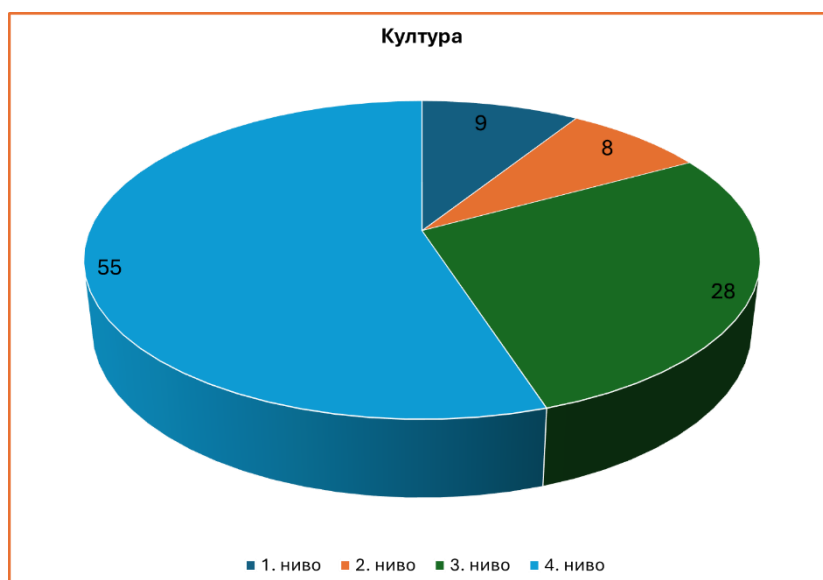
Фигура 2. *Познаване и разбиране на понятието „културно многообразие“ от учениците според учителите (в %)*

Данните показват, че:

- Най-голям % класни ръководители – 27,8% са на мнение, че между 10 и 30% от техните ученици знаят и разбират понятието „културно многообразие“, а равен дял от тях – 19,4%, от тях считат, че съответно много голяма част учениците (над 80%) или половината от тях (около 40 - 50%) познават добре това понятие.
- Същевременно повече от половината анкетираните класни ръководители са на мнение, че под 10% от техните ученици нито знаят, нито разбират понятието „културно многообразие“, а 25% считат, че това се отнася за почти половината им ученици.
- 41,7% класни ръководители са убедени, че между 10 и 30% от техните ученици знаят, но не разбират това понятие, а почти 30% (27,8%) са на мнение, че под 10% ученици не разбират понятието, макар да го познават.
- Значителен е делът на учителите, които не могат да преценят, каква е степента на познаването на понятието културно многообразие от техните ученици.

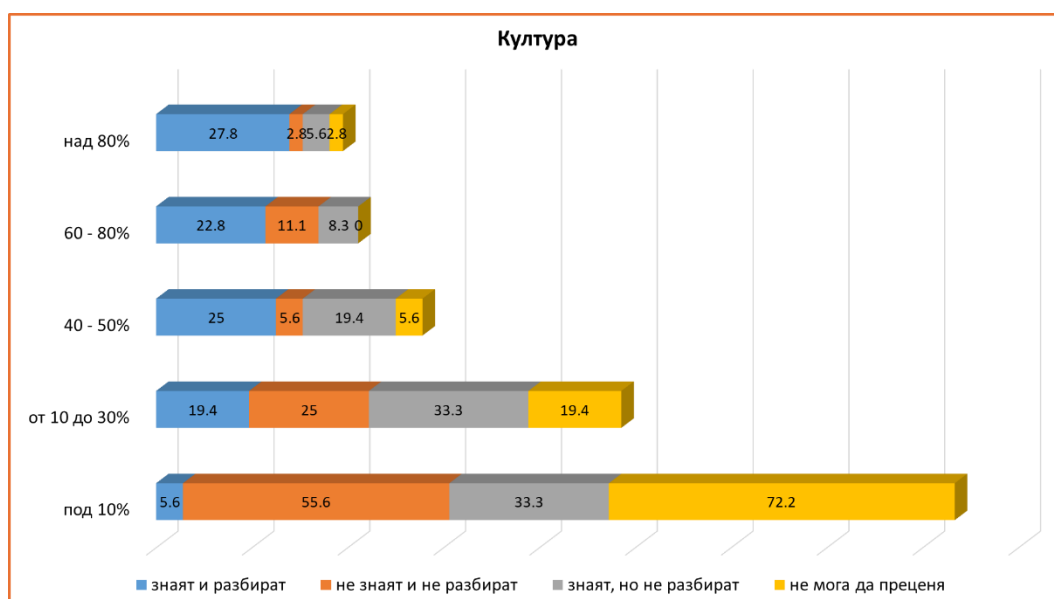
Очакван е резултатът, според който 55% от изследваните ученици отлично владеят и друго базисно понятие в контекста на интеркултурната компетентност, а именно понятието „култура“ (Фигура 3).

Отново в общ план 83% са много добре запознати с това понятие и едва 9% нямат адекватна представа за това, що е култура (Фигура 3).

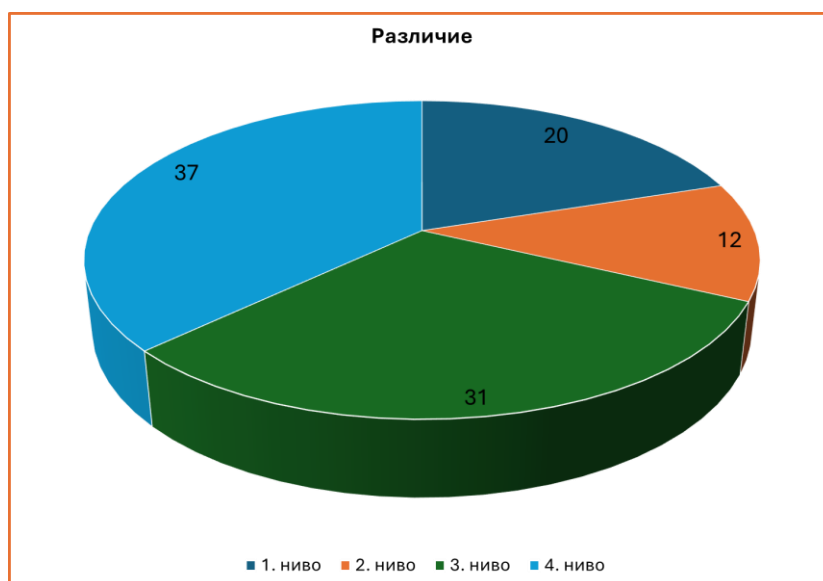
Фигура 3. Познаване и разбиране на понятието „култура“ от учениците (в %)

Класните ръководители и в този случай са на мнение, че неголяма част от техните ученици познават добре понятието „култура“. По-малко от 30% посочват, че значителна част от техните ученици (над 80%) го разпознават и разбират, докато $\frac{1}{4}$ са на мнение, че това се отнася за около половината им ученици. Не е малък дялът на класните ръководители, които считат, че учениците или не знаят и не разбират понятието култура, или го знаят, но не го разбират (Фигура 4).

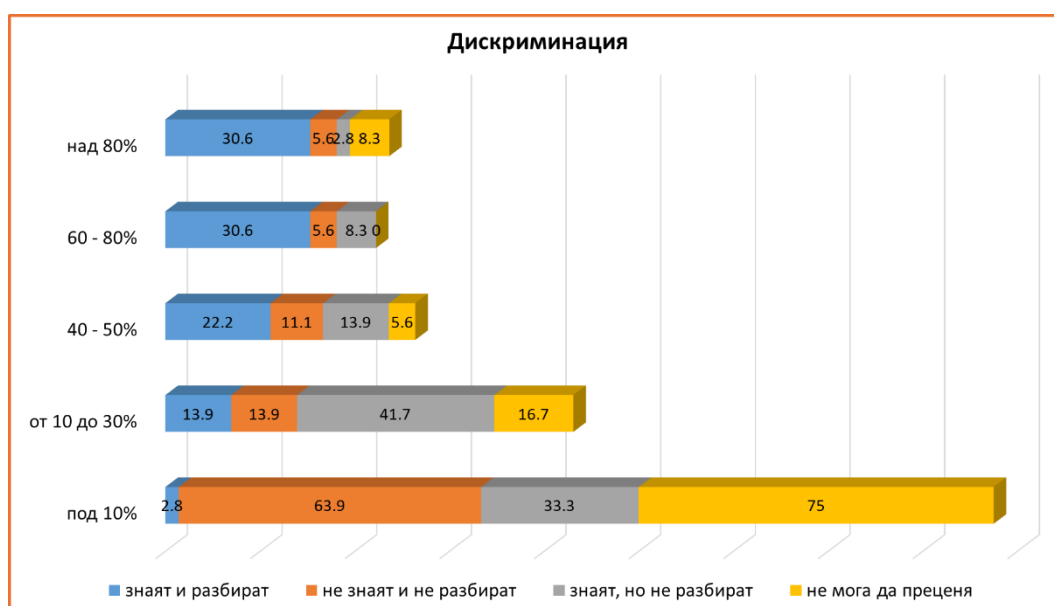

Фигура 4. Познаване и разбиране на понятието „култура“ от учениците (в %)

Трудно за осмисляне и разбиране за учениците се оказва различието, когато е основано на реално преживяване и свързано с процеси като стереотипизация и дискриминация. 32% напълно или почти не разпознават тези процеси, а 31% донякъде се справят с приемането на различието. 37% са тези седмокласници, които го разбират и разпознават в пълна степен (Фигура 5).

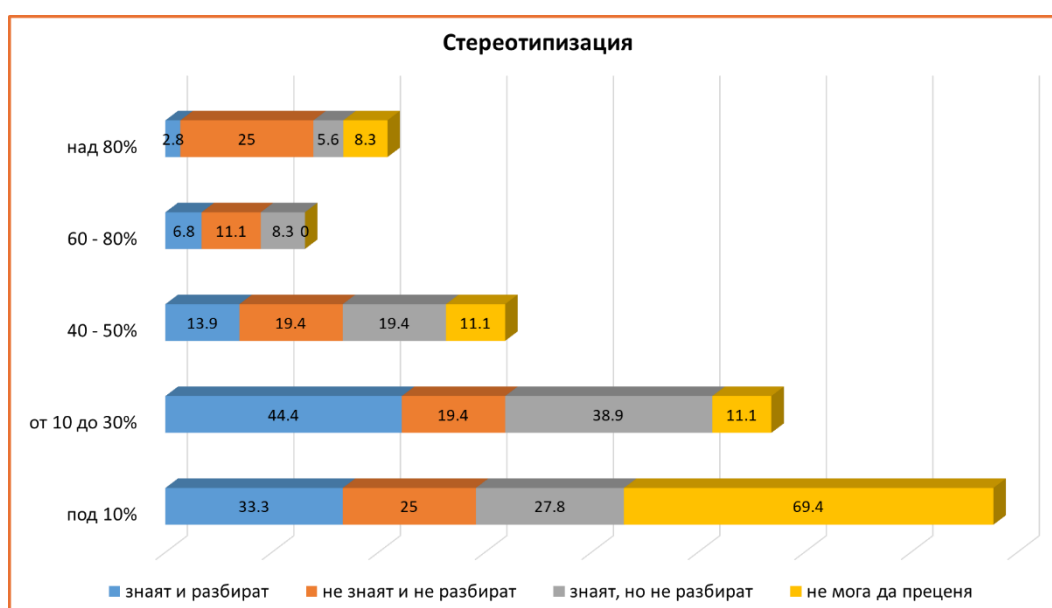
Фигура 5. Познаване и разбиране на понятието „различие“ от учениците (в %)

Фигура 6. Познаване и разбиране на понятието „дискриминация“ от учениците според учителите (в %)

Около 30% от класните ръководители, от своя страна, са на мнение, че много от учениците добре разпознават дискриминацията и е малък делът на тези, които не знаят и не разбират това понятие (Фигура 6).

По-трудно, според класните ръководители, е определянето на стереотипизацията – 44,4% от тях считат, че по-малко от 30% от учениците разпознават този социален феномен, а 33,35 са на мнение, че дори под 10% са запознати със стереотипизацията (Фигура 7).

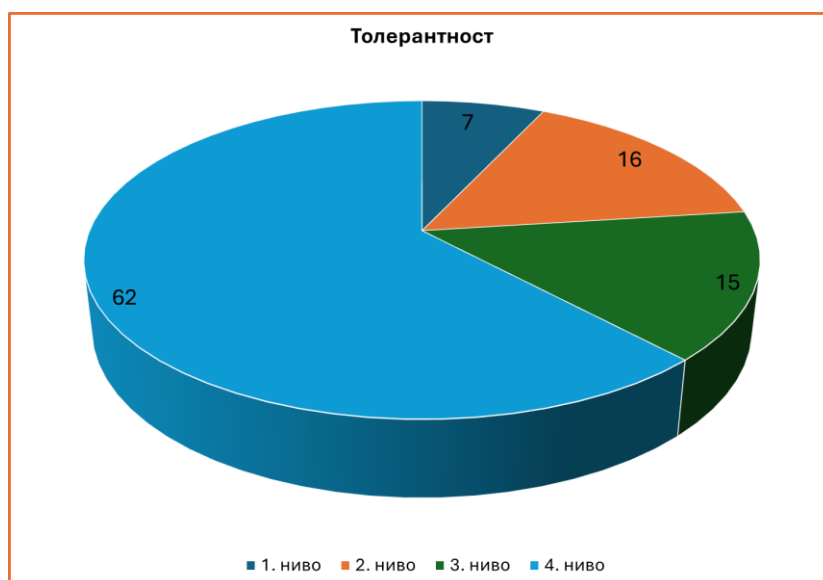
Фигура 7. *Познаване и разбиране на понятието „стереотипизация“ от учениците според учителите (в %)*

Може да се обобщи, че различието се разпознава от страна на учениците, когато е свързано с прояви на дискриминация, но не и когато касае преодоляване на стереотипи на някакъв признак.

Тази теза заслужава да се формулира като хипотеза и да се провери във втората част на анализа на резултатите – работата по казуси.

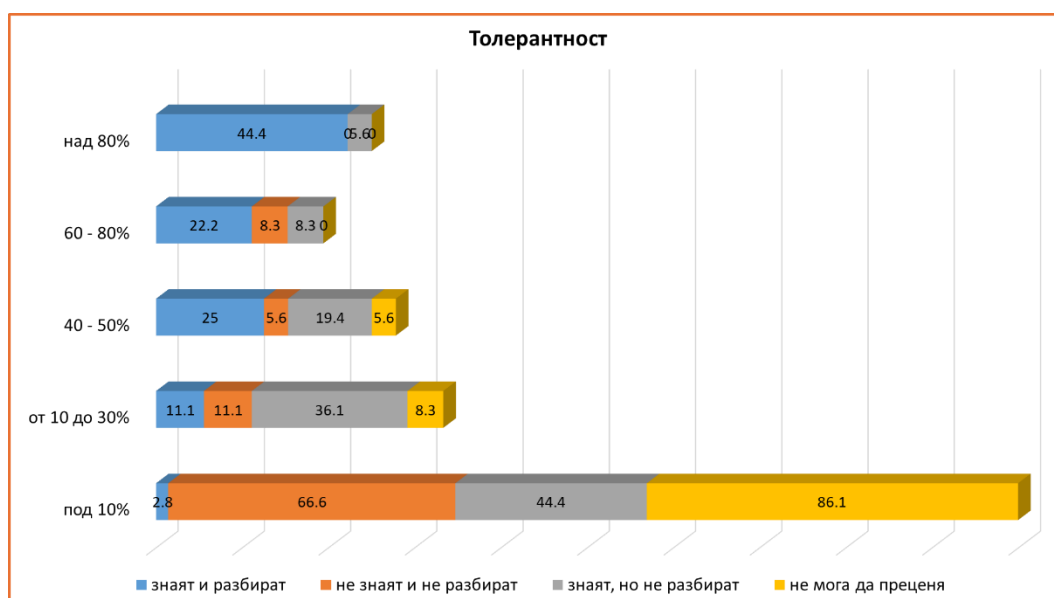
Изглежда в духа на съвременното интеркултурно образование и адекватните образователни политики, много голяма част от учениците се справят с толерантността на ниво нейното познаване и разбиране (Фигура 8).

62% владеят отлично това понятие, а още 16% – в средна степен. 23% остават под средната степен на познаване и разбиране на толерантността, като при 7% това разбиране изобщо липсва (Фигура 8).

Фигура 8. Познаване и разбиране на понятието „толерантност“ от учениците (в %)

Сравнението на резултата на учениците с експертното мнение на класните ръководители показва, че те учителите също считат, че учениците им имат високо ниво на познаване и разбиране на толерантността (Фигура 9).

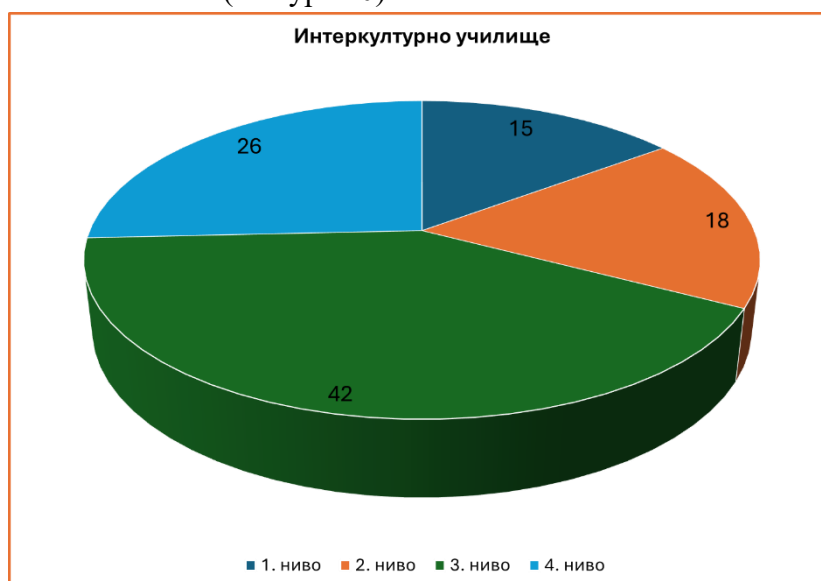
Фигура 9. Познаване и разбиране на понятието „толерантност“ от учениците според учителите (в %)

Цели 44,4% класни ръководители посочват, че над 80% от учениците им добре знаят и разбират, какво е толерантност. Още 22,2% са на мнение, че между 60 и 80% от учениците

им имат това високо ниво на познаване на толерантността, както 25% са категорични, че поне половината им ученици им имат високи знания и разбиране за това понятие. Показателно и подкрепящо доказателство е, че 66,6% от класните посочват, че едва под 10% от учениците не знаят и не разбират, какво е толерантност (Фигура 9).

За мнозина изследвани обаче е доста трудно ориентирането в спецификата на интеркултурните общности. Чрез избор на скалиран отговор на въпроса „Кое училище е интеркултурно?“ от седмокласниците се очаква именно да разпознават спецификата на една интеркултурна общност.

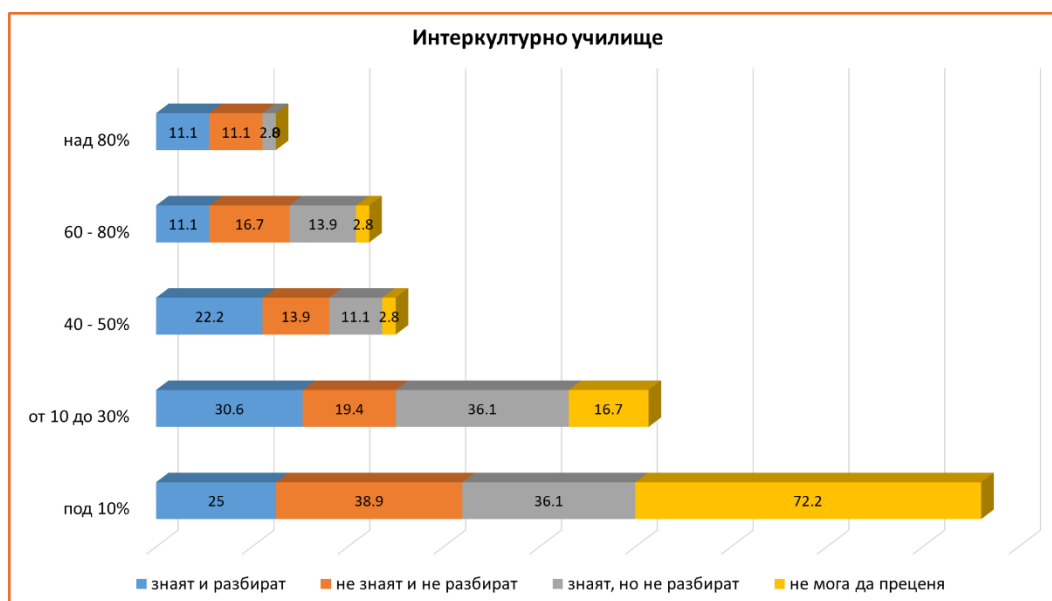
42% от изследваните са се справили на средно ниво с познаването на това понятие. Още 42% обаче или го познават много слабо или изобщо не успяват да го разпознаят. Едва 15% са го разпознали напълно (Фигура 10).

Фигура 10. Познаване и разбиране на понятието „интеркултурна общност“ от учениците (в %)

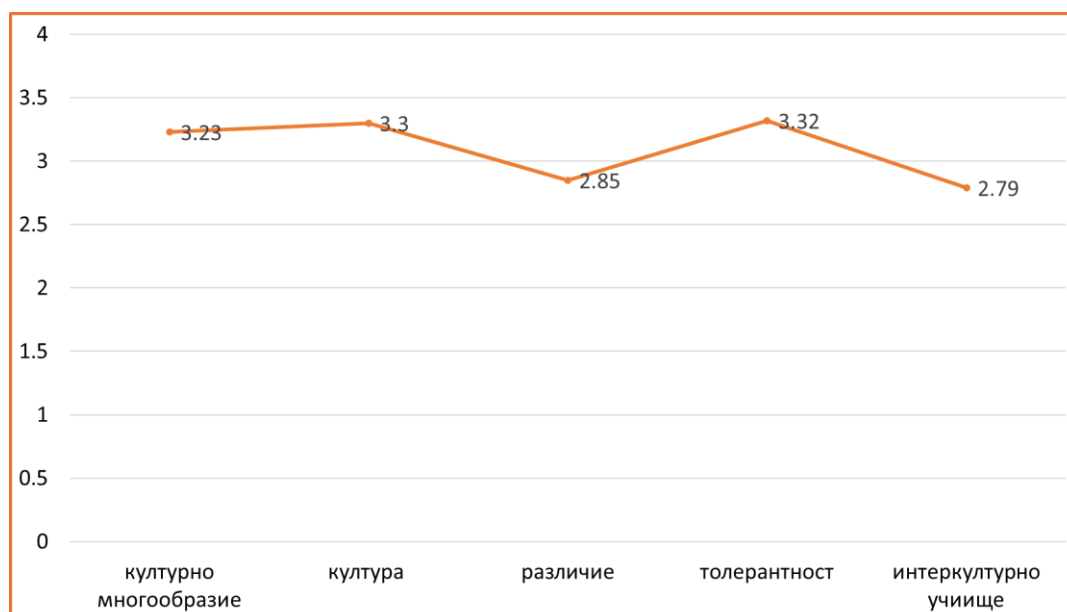
В този случай показаният от учениците резултат съответства на мнението на техните класни ръководители. Най-голям дял от тях – 30,6% от тях считат, че по-малко от 30% знаят и разбират понятието „интеркултурно училище“, а 22,2% - че това понятие се разпознава от до 50% от техните ученици (Фигура 11).

$\frac{1}{4}$ са на мнение, че интеркултурна общност могат да дефинират по-малко от 10% от учениците. 16,7% от класните са на мнение, че по-голяма част от учениците им (между 60 и 80%) нито разпознават, нито разбират училището като интеркултурна общност (Фигура 11).

Фигура 11. Познаване и разбиране на спецификата на интеркултурните общности от учениците според учителите (в %)

На Фигура 12 са показани средните стойности за цялата изследвана група ученици по скалата за познаване и разбиране на понятия в контекста на интеркултурната компетентност.

Фигура 12. Познаване и разбиране на понятия от учениците в контекста на интеркултурната компетентност (средна стойност)

Стойностите показва недвусмислено, че най-добре се разпознават от седмоласниците понятията „толерантност“ и „култура“ – малко над средната степен. В почти същата, минимално по-ниска степен, се познава понятието „културно многообразие“ (Фигура 12).

Под средната степен на познаване и разбиране остават понятията „различие“ и „интеркултурна общност“ (идентифицирана за учениците чрез понятието „интеркултурно училище“) (Фигура 12).

3.2. Анализа на резултатите за установяване на нагласи и поведение в контекста на интеркултурната компетентност

В тази част на изследването са измерени нивата на интеркултурна компетентност спрямо различни показатели, заложили като прототипични действия при решаване на казуси от учениците. Резултатите са показани на Таблица 7.

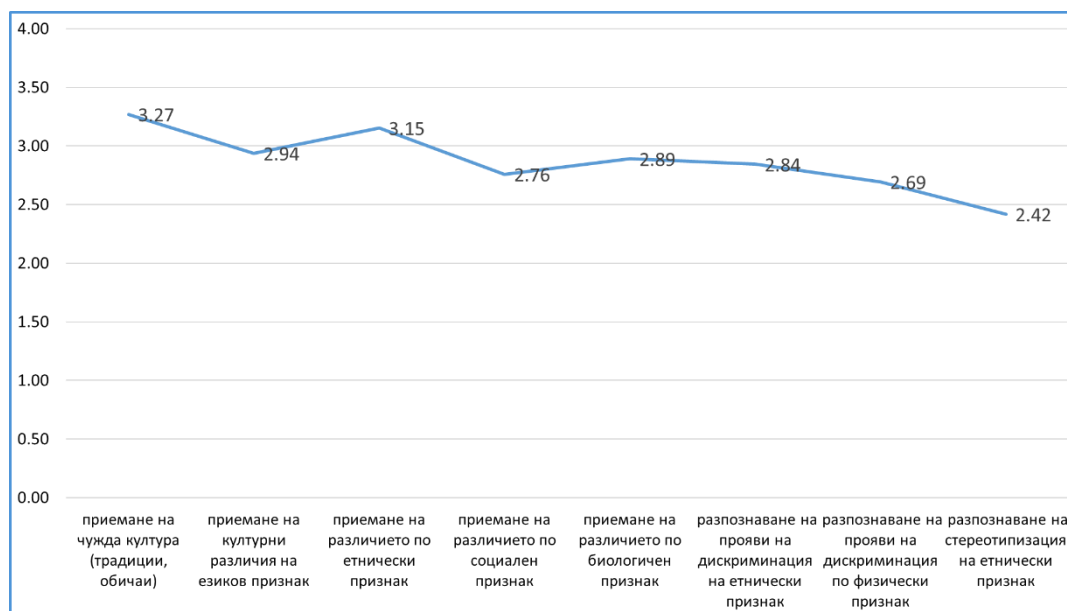
Таблица 6. Дял на седмоласниците според нивата на интеркултурна компетентност (в %)

Показатели на интеркултурната компетентност	Висока	Средна	Ниска	Липсва
Казус 1 – приемане на чужда култура (традиции, обичаи)	52	26	13	6
Казус 2 – приемане на културни различия на езиков признак	37	32	20	11
Казус 3 – приемане на различието по етнически признак	55	21	6	17
Казус 4 – приемане на различието по социален признак	17	55	14	13
Казус 5 – приемане на различието по биологичен признак	46	21	10	23
Казус 6 – разпознаване на прояви на дискриминация на етнически признак	38	22	26	14
Казус 7 – разпознаване на прояви на дискриминация по физически признак	39	23	8	31
Казус 8 – разпознаване на стереотипизация на етнически признак	30	9	34	1

Както се вижда, над 50% от учениците имат висока степен на чувствителност и зачитат чуждата култура от гледна точка на традиции и обичаи, както и приемат различието на етнически признак, когато се сблъскат с него. Също почти половината изследвани седмоласници (46%) демонстрират висока степен на приемане на различието на биологичен признак (Таблица 7).

По-голяма част от респондентите (55%) разпознават и приемат различието по социален признак в средна степен. 32% проявяват средна степен на приемане на културни различия. В ниска степен 34% разпознават стереотипизацията на етнически признак, а 26% - проявите на дискриминация на етнически принцип. При 31% от седмокласниците липсват напълно умения за разпознаване на прояви на дискриминация по физически признак, а при 23% – тези за приемане на различието по биологичен признак (Таблица 7).

Според данните на фигура 13, може да се обобщи, че в най-висока степен (малко над средната) учениците разпознават и приемат чуждата култура и различието на етнически признак.

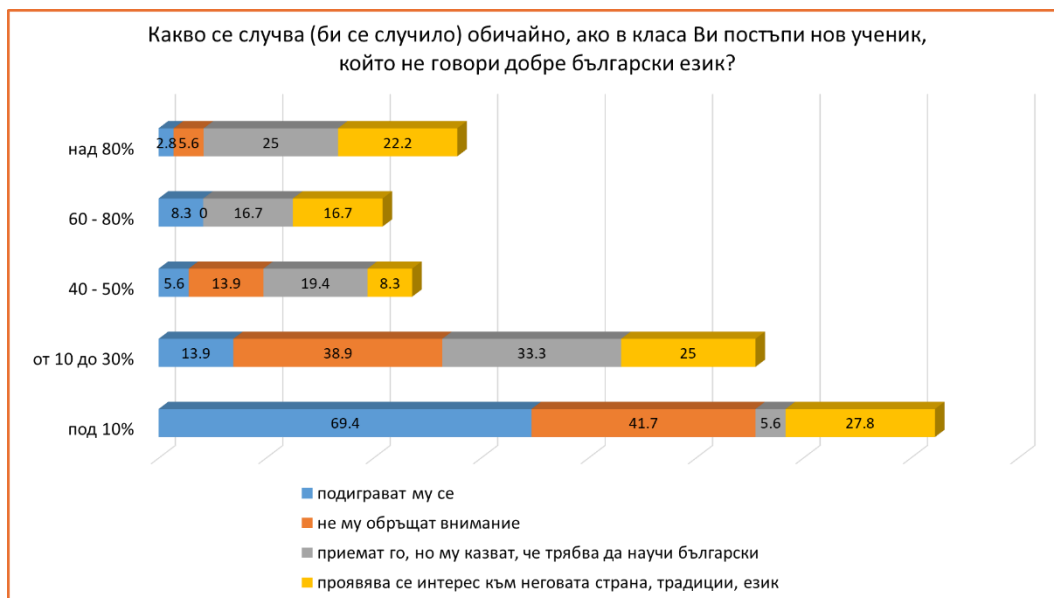

Фигура 13. *Отношение и нагласи на ученици в контекста на интеркултурната компетентност (средна стойност)*

Малко под средното ниво са средните стойности за приемането на културните различия по езиков признак, различието по биологичен признак, както и проявите на дискриминация на етнически признак (Фигура 13).

Критично клонящи към слабата степен са средните стойности за разпознаване на дискриминацията по физически признак, а стереотипизацията на етнически признак показва средна стойност, определяща я като слаба за изследваната извадка ученици (Фигура 13).

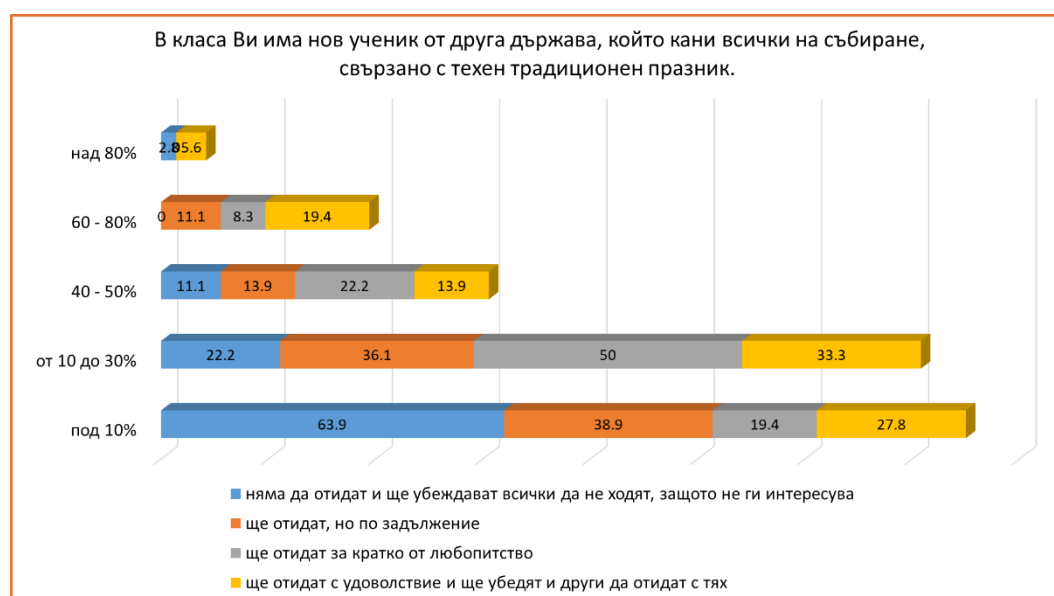
Сравнението на отговорите на учениците с оценката на класните ръководители показва, че според тях по-голямата част от учениците и почти равни дялове от тях (около ¼) биха проявили интерес към страната, езика и традициите на ученик от различна културна общност или биха ги приели, но с уговорка (средна степен) (Фигура 14).

Фигура 14. Отношение и нагласи към различието в контекста на интеркултурната компетентност на ученици според учителите (средна стойност)

Според мнението на 70% от класните ръководители, под 10% от техните ученици биха се подигравали на ученик, който не владее български език (Фигура 14).

Малко по-различна е ситуацията, когато се касае за действия, свързани с опознаване на различието (Фигура 15).

Фигура 15. Отношение и нагласи за опознаване на различието в контекста на интеркултурната компетентност на ученици според учителите (средна стойност)

Според 33,3% от класните ръководители, едва до 30% от техните ученици биха се ангажирали с опознаване и промотиране на чужда култура, както и според почти толкова учители (27,8%) тази тенденция се отнася за под 10% от учениците. Според половината класни ръководители, до 30% от учениците биха проявили любопитство. По-малко от 20% от класните ръководители са на мнение, че голяма част от техните ученици (между 60 и 80%) биха проявили ентусиазъм и ангажираност с опознаване на чужди културни традиции (Фигура 15).

Данните за обобщените показатели за интеркултурна компетентност, изразена като нагласи и реално поведение показват, че класните ръководители не са убедени в адекватността на тяхното формиране у учениците.

Както се вижда на Таблица 7, 13 учители считат, че под 10% от техните ученици проявяват реално поведение на приемане на различието, основано на етнически признак, и още 13 считат, че това се отнася за до 30% от техните ученици.

Таблица 7. Дял на седмокласниците според класните ръководители по показателите на интеркултурна компетентност (в абсолютни стойности)

Показатели на интеркултурната компетентност	Под 10%	10-30%	40-60%	60-80%	Над 80%	Не мога да преценя
Приемане на различие на етнически признак	13	13	5	1	1	3
Прояви на дискриминация социален или биологичен признак	8	10	7	6	4	1
Приемане на различие на биологичен признак	7	3	8	4	13	1
Прояви на милосърдие на социален признак	2	17	6	3	3	5
Прояви на инициативност на социален признак	1	9	9	11	6	0
Избягване на стереотипизация и дискриминация на етнически/расистки признак	16	5	4	3	2	6

Значителна част от класните ръководители – 13, считат, че над 80% от техните ученици приемат различието на биологичен признак (Таблица 7).

Повечето класни ръководители – 17, обаче оценяват текущи прояви на милосърдие, като отнасящи се до органичен % от тях (до 30%) (Таблица 7).

11 класни ръководители са на мнение, че между 60 и 80% от учениците им биха проявили инициативност и биха се ангажирали със социални каузи. Потвърждава се тенденцията учениците да се справят най-слабо със стереотипизация (Таблица 7).

ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ

Направеното изследване очертава ясна картина относно нивото на интеркултурна компетентност на учениците, завършващи основно образование и е повод да се осмислят ефектите от стандарта почти 10 години след неговото утвърждаване в българската образователна система.

Първият важен извод е, че учениците имат добре формирани нива на интеркултурна компетентност, що се отнася до познаването и разбирането на базисни понятия. В контекста на този извод трябва да се подчертае, че учителите не са напълно убедени, че на този етап от своето образователно развитие учениците владеят добре по-сложните понятия от терминологията на интеркултурното образование. Това може да означава, че учениците черпят знания и умения от други източници (напр. обучение по учебни предмети, интернет, средства за информация и др.п.), докато този проблем по-слабо засяга класните им ръководители.

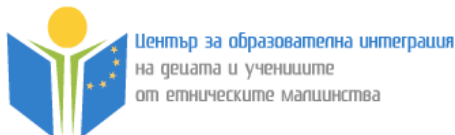
Най-добре усвоени на ниво разбиране могат да се посочат понятията толерантност и културно многообразие, докато различието се разпознава от страна на учениците, когато е свързано с прояви на дискриминация, но не и когато касае преодоляване на стереотипи на някакъв признак. Особено подчертано както от отговорите на самите ученици, така и според оценката на учителите, те не умеят да разпознават и преодоляват стереотипизацията, особено на етнически признак. Тази теза се потвърждава и при анализа на резултатите от отговорите на казусите, т.е. когато се изразява в реално поведение.

Изследването доказва, че нагласите и поведението на учениците са по-ограничени, когато са изправени пред реални ситуации за изява на интеркултурна компетентност.

Може да се обобщи, че в най-висока степен (малко над средната) учениците разпознават и приемат чуждата култура и различието, а най-слабо – стереотипизацията на етнически признак. На недостатъчно ниво като нагласи и реално поведение са развити приемането на културните различия по езиков признак, различието по биологичен признак, както и проявите на дискриминация на етнически признак. Като слаби могат да се определят и поведенческите нагласи за разпознаване на дискриминацията по физически признак.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Arasaratnam, L., 2016. Intercultural Competence. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Retrieved 4 Apr. 2025, from <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-68>
- Byram, M., 1997. Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters.

Център за образователна интеграция
на децата и учениците
от етническите малцинства

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СТАР ЗАГОРА

УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р АСЕН ЗЛАТАРОВ“

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

- Deardorff, D. K., 2006. Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in Intercultural Education*, 10, 241–266.
- Deardorff, D. K., 2009. Implementing intercultural competence assessment. In: The SAGE handbook of intercultural competence. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 477-491.
- Deardorff, D., 2014. Some thoughts on assessing intercultural competence. Urbana, IL: University of Illinois and Indiana University, National Institute for Learning Outcomes Assessment (NILOA).
- Lundgren, U., 2009. Intercultural teacher: A case study of a course. In: *Feng, A., Byram, M. and Fleming, M. (eds.) Becoming interculturally competent through education and training. Bristol: Multilingual Matters*, pp. 132-150.
- Matveev, A. V., & Merz, M. Y., 2014. Intercultural competence assessment: What are its key dimensions across assessment tools? In L. T. B. Jackson, D. Meiring, F. J. R. Van de Vijver, E. S. Idemoudia, & W. K. Gabrenya Jr. (Eds.), *Toward sustainable development through nurturing diversity: Proceedings from the 21st International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology*. <https://doi.org/10.4087/FBQH1446>
- Trompenaars, F. and Woolliams, P. (2009) Toward a general framework of competence for today's global village. In: Deardorff, D.K. (ed.) *The SAGE handbook of intercultural competence*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 438-455.
- Van de Vijver, F.J.R. and Leung, K., 2009. Methodological issues in researching intercultural competence. In: Deardorff, D.K. (ed.) *The SAGE handbook of intercultural competence*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 404-418.
- Van de Vijver, F. J. R., & Leung, K., 2011. Equivalence and bias: A review of concepts, models, and data analytic procedures. In: D. Matsumoto & F. J. R. Van de Vijver (Eds.), *Cross-cultural research methods in psychology* (pp. 17–45). New York: Cambridge University Press.
- Калоянова, Н. 2025. *Основни теми по училищна дидактика* (е-учебник). ISBN: 978 619-273-106-9
- Попова, Л. 2021. *Мотивация за учене. Същност, теории, видове и основни характеристики (глава от монографични изследвания)* Преподаване и учене в средното училище. Монографични изследвания. УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 103-125.

БЕЛЕЖКИ

Наредба № 13 от 21 септември 2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование (В сила от 11.10.2016 г., Обн. ДВ. бр.80 от 11 Октомври 2016 г.)